

»Pa uvijek smo živjeli ovako teško...«. Istraživanje putova žena do stambene isključenosti

Lynette ŠIKIĆ-MIĆANOVIĆ
Institut društvenih znanosti Ivo Pilar

Izvorni znanstveni rad
Primljeno: 21. 3. 2023.
UDK 364.682.4-055.2(497.5)
365.26(497.5)
doi: 10.5559/pi.18.33.06

Da bismo potpunije razumjeli životne situacije žena koje žive u neadekvatnim i/ili nesigurnim životnim uvjetima, u ovoj se studiji istražuju njihovi stambeni putovi u prošlosti. Konkretno, studija istražuje njihove stambene nestabilnosti i pokušava pratiti povijest njihova kretanja u i kroz više ili manje vidljiva mjesta beskućništva i stambene isključenosti. Nalazi istraživanja pokazuju da je trenutačna životna situacija žena obično samo epizoda u dugom razdoblju nestabilnosti. Također, upućuju na potrebu za stalnom podrškom, po mogućnosti od rane dobi. Ova holistička studija o nedovoljno proučenoj skupini žena i neistraženoj temi postavlja nova pitanja i smjernice za potencijalno vrijedna istraživanja sa zanimljivim implikacijama za politike.

Gljučne riječi: stambena isključenost, žene, putovi stanovanja

UVOD

Stanovanje i nejednakost u složenom su međusobnom odnosu. Stanovanje može odražavati i pojačavati nejednakosti između socioekonomskih grupa, između generacija i prostorne nejednakosti.¹ Stanovanje je također neizbježno povezano s obrazovnim uspjehom, mogućnostima zapošljavanja, zdravstvenim i društvenim statusom. Ono može utjecati i na ostvarivanje socijalnih i građanskih prava. Što je najvažnije, stanovanje je ključna odrednica tjelesnog i mentalnog zdravlja te cjelokupne kvalitete života svake zajednice. Drugim riječima, adekvatno i sigurno stanovanje ključno je za našu dobrobit,² a to je postalo jasnije tijekom pandemije bolesti Covid-19. Trenutačno

---

¹ Prostorna nejednakost je nejednaka raspodjela resursa i usluga u različitim područjima ili lokacijama, kao što su zdravstvo, socijalna skrb, javne usluge, prihodi kućanstava i infrastruktura. Vidi OECD Housing and Inclusive Growth, OECD Publishing, Paris, 2020 <https://doi.org/10.1787/6ef36f4b-en> [7. 3. 2023].

² James KRIEGER i Donna L. HIGGINS, »Housing and Health: Time again for Public Health Action«, American Journal of Public Health 92 (2002) 758-768, <https://doi.org/>

se povećanje troškova života pokazuje kao prava katastrofa za ljude koji žive u siromaštvu.³ Najviše su pogođeni oni koji se već ionako teško nose s plaćanjem rastućih troškova hrane i energije, koji su izloženi velikom riziku od daljnjeg zaduživanja, riziku od gladi i siromaštva. Pojedinci koji se suočavaju s nestabilnim stambenim uvjetima osobito se teško nose s niskim primanjima te se suočavaju sa složenim problemima koji se odnose na siromaštvo i marginalizaciju.

ŽENE I STAMBENA NESTABILNOST

Iako se žene i muškarci suočavaju sa sličnim izazovima u održavanju sigurnog i adekvatnog stanovanja (npr. nezaposlenost, nedostatak radnog iskustva i malo radnih vještina ili mentalno oboljenje i ovisnosti), žene su odabrane kao podskupina za istraživanje zato što postoji niz drugih društvenih problema koji se prepleću sa siromaštvom i otežavaju život ženama. To je potvrđeno u istraživačkoj literaturi koja pokazuje mnoge načine na koje rod može oblikovati i definirati i utjecati na iskustvo stambene nestabilnosti.⁴ Ovi rodno specifični izazovi čine situaciju žena složenijom i posebnijom. Nerijetko, veće poteškoće s kojima se žene suočavaju u zaštiti sigurnog i pristupačnog stanovanja usko su povezane s temeljnim sustavnim i strukturalnim rodnom nejednakostima. Nejednakosti uključuju nasilje nad ženama, posebno tamo gdje postoji dugotrajna izloženost traumi i viktimizaciji, kao i ekonomska nejednakost žena.⁵ Osim toga, odgovornost i briga za djecu, bolesne ili

10.2105/AJPH.92.5.758; Juan PALACIOS, Piet EICHHOLTZ, Nils KOK, Erdal AYDIN «The impact of housing conditions on health outcomes», *Real Estate Economics* 49 (2021) 1172-1200. <https://doi.org/10.1111/1540-6229.12317>.

³ The Lancet Regional Health-Europe. The cost-of-living crisis is also a health crisis. *The Lancet Regional Health — Europe* (2023) 3; 27:100632. doi: 10.1016/j.lanep.2023.100632. PMID: 37069853; PMCID: PMC10105251; Max MOSLEY i Tibor SZENDREI, «Box D: Measuring the effect of the cost-of-living crisis on low-income households», *National Institute UK Economic Outlook*, National Institute of Economic and Social Research, 6, (2022) 56-57.

⁴ Isobel ANDERSON *Pathways through homelessness: Towards a dynamic analysis*. Seminar paper, (2001) Urban Frontiers Program, University of Western Sydney, Sydney; Paula MAYOCK, Sarah PARKER, Sarah SHERIDAN, Women, Homelessness and Service Provision (2015) Simon Communities.

⁵ Sarah FOTHERINGHAM, Christine A. WALSH i Anna BURROWES «A place to rest': The role of transitional housing in ending homelessness for women in Calgary, Canada», *Gender, Place & Culture*, 21 (2014) 7, 834-853, DOI: 10.1080/0966369X.2013.810605; Rose SCHMIDT, Charlotte HRENCHUK, Judie BOPP i Nancy POOLE «Trajectories of Women's Homelessness in Canada's 3 Northern Territories», *International Journal of Circumpolar Health*, 74, (2015) 29778. DOI:10.3402/ijch.v74.29778; Christina M. GIBSON-DAVIS, Katherine MAGNUSON, Lisa A. GENNETIAN, Greg J. DUNCAN «Employment and risk of domestic abuse among low-income women», *Journal of Marriage and*

starije članove obitelji koji se često dodjeljuju ženama, zdravstveni problemi žena i njihova podzastupljenost na vodećim i upravljačkim položajima, izdvojeni su kao svakodnevne interseksijske razlike.⁶ Obilježja ranog života koja povećavaju vjerojatnost beskućništva u odraslosti uključuju zlostavljanje, zanemarivanje, napuštanje, prolaznost, siromaštvo i probleme mentalnog zdravlja roditelja, uključujući i zlouporabu droga.⁷ S obzirom na takve okolnosti, mladim djevojkama je teško razviti vještine adaptivnog rješavanja problema i donošenja odluka. U skladu s time, iskustva stambene nestabilnosti uključuju postupnu silaznu spiralu koja često počinje u djetinjstvu.⁸ Iako sama po sebi ova iskustva možda ne prethode izravno stambenoj isključenosti i beskućništvu, mogla bi ozbiljno utjecati na živote ovih žena, što doводи do rizika od različitih oblika beskućništva. U svakom slučaju, sve je više literature koja prepoznaje nevidljivost ženskog beskućništva i stambene isključenosti⁹ jer se žene obično ne uzimaju u obzir u statistikama i politikama beskućništva.¹⁰ Nevidljivo beskućništvo također doživljavaju žene koje spavaju kod obitelji i prijatelja (engl. *sofa-surf*) ili su prisiljene nositi se s prenapučenošću, neadekvatnim i nesigurnim smještajem i nasiljem.

PUTOVI U STAMBENU ISKLJUČENOST I BESKUĆNIŠTVO

Da bismo razumjeli trenutačne životne situacije žena koje žive u neadekvatnim i/ili nesigurnim životnim uvjetima, u ovom se članku također razmatra-

---

Family, 67 (2005) 5, 1149-1168, DOI: 10.1111/j.1741-3737.2005.00207.x; Jana L. JASINSKI, Jennifer K. WESELY, James D. WRIGHT and Elizabeth E. MUSTAINE *Hard Lives, Mean Streets: Violence in the Lives of Homeless Women* Northeastern University Press. 2010. Meabh SAVAGE »Gendering Women's Homelessness«, *Irish Journal of Applied Social Studies* 16 (2016) 2, 44-65, DOI:10.21427/D7KB0X.

⁶ Sandra S. AVERITT, »Homelessness is not a choice! The plight of homeless women with preschool children living in temporary shelters«, *Journal of Family Nursing*, 9 (2003) 1, 79-100; Rebecca J. KISSANE, »Responsible but uninformed? Nonprofit executive and program directors' knowledge of welfare reform«, *Social Service Review*, 80 (2006) 2, 322-345. Brenda PARKER i Catherine LEVITEN-REID, Pandemic precarity and everyday disparity: gendered housing needs in North America, *Housing and Society*, 49 (2022) 1, 10-37, DOI: 10.1080/08882746.2021.1922044.

⁷ Deborah FINFGELD-CONNETT, »Becoming Homeless, Being Homeless, and Resolving Homelessness Among Women«, *Issues in Mental Health Nursing*, 31 (2010) 7, 461-469. DOI: 10.3109/01612840903586404.

⁸ D. FINFGELD-CONNETT n.dj., (2010)

⁹ Isobela BAPTISTA Women and homelessness. In: Homelessness Research in Europe. FEANTSIA, Brussels, (2010) 163-180; Joanne BRETHERTON, »Reconsidering gender in homelessness«, *European Journal of Homelessness* 11 (2017) 1, 1-21.

¹⁰ Nicholas PLEACE »Exclusion by definition: the under-representation of women in European homelessness statistics«. u: Paula MAYOCK i Joanne BRETHERTON (Ur.), *Women's Homelessness in Europe*. Palgrave Macmillan, Basingstoke, (2016) 105-126.

ju putovi stanovanja u prošlosti. Ovo je relevantno jer istraživačka literatura sve više priznaje stalnu i cikličku prirodu beskućništva i stambenu nestabilnost.¹¹ Ovaj je analitički uvid važan jer nije dovoljno prikazati njihovu trenutačnu isključenost stanovanja kao statičnu epizodu. Naime, da bismo potpuno razumjeli složenost stambene isključenosti, potrebno je pokazati putove žena u, kroz i iz različitih oblika beskućništva.¹² Kao način 'davanja smisla' nalazima istraživanja o beskućništvu, ova studija primjenjuje koncept putova beskućništva, koji je »potencijalno koristan« u otkrivanju određenog broja obrazaca koji se pojavljuju u životnim tokovima nekih ljudi.¹³ Koncept 'putova' skovan je u istraživanju koje je ispitivalo odnose između stambenih iskustava ljudi i širih društvenih procesa.¹⁴ U tim se studijama beskućništvo/stambena isključenost shvaćaju kao epizoda ili epizode na putu stanovanja osobe, pri čemu okvir putova može otkriti čimbenike koji dovode do beskućništva/stambene isključenosti i utječu na prirodu iskustva.¹⁵ Put beskućništva je, dakle, dio stambenog puta određenog kao »obraci interakcije (prakse) koji se tiču kuće i doma, tijekom vremena i prostora,¹⁶ koji je dio puta kroz život — biografija pojedinca ili kućanstva.

METODA

Budući da je ovo kvalitativna studija s malim uzorkom, ovo istraživanje ne pokušava generalizirati rezultate, nego dati preliminarne uvide u percepcije, mišljenja i iskustva žena suočenih sa stambenom isključenošću. Ova studija temelji se na široko korištenoj Europskoj tipologiji beskućništva i stambene

¹¹ Paula MAYOCK, Sarah SHERIDAN, Sarah PARKER »It's just like we're going around in circles and going back to the same thing ...': The Dynamics of Women's Unresolved Homelessness«, *Housing Studies* 30 (2015) 6, 877-900, orcid.org/0000-0002-8258-477X; Janny S. LI, Lianne A. URADA »Cycle of Perpetual Vulnerability for Women Facing Homelessness near an Urban Library in a Major U.S. Metropolitan Area«, *International Journal of Environmental Research in Public Health*. 17 (2020) 16, 5985, DOI: 10.3390/ijerph17165985; Stephen METRAUX, Dennis P. CULHANE, D. P. (1999) Family dynamics, housing and recurring homelessness among women in New York City homeless shelters, *Journal of Family Issues*, 20 (1999) 3, 371-396; Kesia REEVE, Riornach CASEY, Rosalind GOUDIE *Homeless Women: Still Being Failed yet Striving to Survive*, London, CRISIS, 2006.

¹² P. MAYOCK, S.SHERIDAN i S. PARKER n. dj., 2015.

¹³ Peter SOMERVILLE, »Understanding Homelessness«, *Housing, Theory and Society*, 30 (2013) 4, 384-415, DOI: 10.1080/14036096.2012.756096.

¹⁴ David CLAPHAM, »Housing pathways: A post-modern analytical framework«, *Housing, Theory and Society* 19 (2002) 57-68 DOI: 10.1080/140360902760385565.

¹⁵ David CLAPHAM, »Pathways approaches to homelessness research«, *Journal of Community & Applied Social Psychology* 13 (2003) 2, 119-127, DOI: 10.1002/casp.717.

¹⁶ D. CLAPHAM, n. dj., 2002.

isključenosti (engl. *European Typology of Homelessness and Housing Exclusion — ETHOS*), koja pokušava pokriti sve životne situacije i svesti oblike beskućništva diljem Europe u tipove: i) život bez krova nad glavom/život na ulici (engl. *rooflessness*; bez skloništa bilo koje vrste, teško/grubo spavanje); ii) beskućništvo (engl. *houselessness*; s mjestom za spavanje, ali privremeno u institucijama ili prenoćištu); iii) život u nesigurnom smještaju (život uz prijetnju teške isključenosti zbog nesigurnih stanarskih prava, deložacije, nasilja u obitelji) i iv) život u neadekvatnom smještaju (u kamp-prikolicama u ilegalnim kampovima, u neprikladnim stambenim prostorima, u prenapučenim prostorima). Konceptualne kategorije iii) i iv) uzimaju se kao stambena isključenost, tj. označavaju ozbiljnu opasnost od beskućništva. Kao metoda prikupljanja podataka odabrani su intervjui *licem u lice* zato što su pogodni za uspostavljanje odnosa, a istodobno omogućuju traženje objašnjenja i, gdje je potrebno, traženje dodatnih informacija.¹⁷ Svaki iskaz je jedinstven i oblikovan osobnim okolnostima i stambenim situacijama. Sudionici istraživanja trebali su iznijeti svoja iskustva i dublja značenja koja imaju o životu u siromaštvu i preciznije o svojim stambenim situacijama. Ipak, kvalitativne metode osobito su pogodne za istraživanje podzastupljenih obilježja složenih pojava.¹⁸ U tom smislu, ograničenja generalizacije nadoknađena su bogatstvom predstavljenoga istraživačkog materijala u njegovu kontekstu. Štoviše, usmjeravani malim uzorcima, intervjui su bili strukturirani tako da je omogućeno dublje razmatranje određenih tema i otvorenih odgovora jer su ispitanici mogli dati detaljnije i »gušće« opise.¹⁹ Ukratko, mali uzorak ujedno odražava naglasak istraživanja na dubini koja bilježi raznolikost iskustava, umjesto na širini rasprostranjenosti tih iskustava u populaciji.²⁰

Polustrukturirani intervjui odabrani su jer pružaju najbolji mogući pristup istraživanju značenja i perspektiva o temama koje su podzastupljene. Opisana kao idealna za eksploratorno i deskriptivno istraživanje osjetljivih ili složenih problema,²¹ metoda polustrukturiranog intervjua dopušta istraživaču spontanost i fleksibilnost, a istodobno omogućava sustavno prikupljanje po-

¹⁷ Paul D. LEEDY, Jeanne Ellis ORMROD *Practical Research: Planning and Design*, 11th edn. Edinburgh Gate, Harlow: Pearson Education Limited, 2015, 160.

¹⁸ Michael Q. PATTON, *Qualitative Research and Evaluation Methods*, 3rd ed. Thousand Oaks, CA, Sage, 2002.

¹⁹ Clifford GEERTZ *The Interpretation of Cultures: Selected Essays*. New York, Basic Books, 1973.

²⁰ H. Russell BERNARD *Research Methods in Anthropology: Qualitative and Quantitative Approaches*. Thousand Oaks, CA: SAGE, 1994; C. GEERTZ n. dj. 1973.

²¹ Margaret ALSTON, Wendy BOWLES *Research for social workers: An introduction to methods*. (3rd ed.) London, Routledge, 2013. 106.

dataka te određenu razinu standardizacije. Korišteni su protokoli (vodiči) za intervjue da bi se postigla svrha istraživanja, a pritom dopustilo da kazivači govore o onome što im je važno.²² Nadalje, svaki istraživač produbljavao je odgovore kazivača i poticao ih na slobodno kazivanje i dijeljenje iskustva o stambenoj isključenosti svojim riječima. Upitnik koji su dobili nakon intervjua sadržavao je pitanja o demografskim podacima ispitanica, o obiteljskoj pozadini, radnom iskustvu, povijesti stanovanja i druge opće informacije. Podatci navedeni u ovom radu temelje se na analizi terenskih bilježaka svih istraživača na projektu, demografskim podacima o sudionicama te na transkriptima intervjua.

Sve sudionice su prije svakog intervjua dobile informacije o naravi te sadržaju istraživanja i etičke smjernice o privatnosti, anonimnosti te povjerljivosti. Da bi identiteti sudionica istraživanja ostali anonimni, dani su im pseudonimi. Intervjui su snimani i doslovno transkribirani da bi se povećala vjerodostojnost i pouzdanost rezultata te da bi se omogućili točni citati. Transkripti intervjua analizirani su provođenjem tematske analize, koja je prikladna za istraživački problem jer ima mogućnost isticanja sličnosti i razlika među podacima, u generiranju neočekivanih uvida, u uvažavanju društvenih interpretacija podataka i zbog sklonosti za informiranje razvojne politike.²³ Ova analitička metoda omogućila je izdvajanje obrazaca, novih tema, međusobno povezanih tema i značenja te je uključivala odabir citata iz izvornih podataka koji potvrđuju analizu.²⁴ Ukratko, analiza je uključivala pažljivo iščitavanje i evaluaciju materijala istraživanja da bi se izdvojile zajedničke teme i razlikovale priče sudionica u nastojanju da se fenomen razumije iz njihove pozicije.

UZORAK

Provedeni su intervjui sa ženama koje žive u neadekvatnim i/ili nesigurnim uvjetima (20) u pet hrvatskih gradova. Pet intervjua provedeno je u tri različita grada: Zagrebu, Rijeci i Puli, tri intervjua provedena su u Splitu i dva u Karlovcu. Odabir sudionica istraživanja proveden je u suradnji s nevladinim organizacijama koje rade s osobama koje žive u neadekvatnom i/ili nesigurnom smještaju. Intervjui su trajali od petnaest minuta do dva sata; prosječno trajanje bilo im je 65,5 minuta. Većina žena u ovom uzorku (13) bila je sta-

²² Herbert J. RUBIN, Irene S. RUBIN *Qualitative interviewing: The art of hearing data*. Thousand Oaks, Sage Publications, 1995.

²³ Virginia BRAUN, Victoria CLARKE «Using thematic analysis in psychology», *Qualitative Research in Psychology* 3 (2006) 2, 77-101., 97 DOI:10.1191/1478088706qp063oa.

²⁴ V. BRAUN, V. CLARKE n.dj. 2006; John W. CRESWELL *Research design: Qualitative, quantitative, and mixed methods approaches*. Thousand Oaks, CA, Sage Publications, 2009.

rija od 50 godina, a prosječna dob bila je 54,2 godine. Gotovo tri četvrtine njih (14) rođeno je u Hrvatskoj, tri su rođene u Bosni i Hercegovini, a tri preostale u Srbiji, Crnoj Gori i Ukrajini. Što se tiče bračnog statusa, gotovo polovica (9) njih je razvedena, a 7 žena nije bilo u vezi. U uzorku su bile i dvije udovice, jedna udana žena i jedna u izvanbračnoj vezi. Tri četvrtine žena u uzorku ima djecu; nešto više od polovice (11) te djece mlađe je od 25 godina. Većina žena (9) završila je srednju školu, a samo dvije su imale visoko obrazovanje. Jedna se nije školovala, a dvije nisu završile osnovnu školu. Tri četvrtine su katolkinje, a tri su ateistice. Preostale dvije pripadaju pravoslavnoj i islamskoj vjeri. Sve žene u uzorku imaju hrvatsko državljanstvo, njih šesnaest su Hrvatice, dvije su Romkinje, a preostale dvije su Ruskinje i jedna Srpkinja. S obzirom na izvore primanja u posljednjih 12 mjeseci, njih polovica prima socijalnu pomoć, tek nešto više od četvrtine (6) anketiranih žena prima mirovinu, a njih pet spominje i jednokratnu pomoć. Gotovo polovica žena iz uzorka (9) izjavila je da rade u neformalnoj (sivoj) ekonomiji. Neke žene (8) spominjale su pomoć supruga, obitelji ili prijatelja. Samo dvije su formalno zaposlene. Uzimajući u obzir općenito loše životne uvjete, nesumnjivo se koriste različiti načini zarađivanja. Većina žena iz uzorka (6) imala je između šest i deset godina radnog iskustva, dok četiri uopće nisu imale radno iskustvo. Ukupan prosjek radnog iskustva u formalnoj ekonomiji iznosio je 9,1 godinu, no četiri žene su imale više od šesnaest godina radnog iskustva. Kada su upitane o radnom iskustvu u neformalnoj ekonomiji, gotovo tri četvrtine žena (14) izjavile su da su radile u sivoj ekonomiji, a dvije nisu željele odgovoriti na to pitanje. Radno iskustvo u ovoj ekonomiji prosječno je iznosilo 7,1 godinu. Samo dvije žene iz uzorka nisu imale valjanu osobnu iskaznicu jer je istekla ili ju je oduzela policija. Nadalje, dvije žene nisu imale zdravstveno osiguranje. Snalaze se tako što lijekove nabavljaju preko obitelji ili susjeda. Samo trinaest žena u uzorku imalo je dopunsko zdravstveno osiguranje. Tek nešto više od tri četvrtine (16) ima račun u banci, dok nešto više od polovice (11) ima zaštićeni račun.

STAMBENA ISKLJUČENOST — SADAŠNJI UVJETI STANOVANJA

Analiza je pokazala da sedam žena iz ovog istraživanja živi u neadekvatnim životnim uvjetima,²⁵ a njih osam u nesigurnim životnim uvjetima.²⁶ Četvrti-

²⁵ Pod neadekvatnim životnim uvjetima misli se na privremene nekonvencionalne stambene nastambe (pokretne kuće, nekonvencionalne građevine, privremene nastambe, provizorna skloništa, kolibe ili stračare. Taj pojam obuhvaća i neprimjerene stambene uvjete te ekstremno prenaseljene stanove.

na (5) živi i u neadekvatnim i u nesigurnim životnim uvjetima, što su najteži slučajevi stambene isključenosti. Sudionice koje žive u neadekvatnim uvjetima najčešće su spominjale nedostatak struje i vode u svojim kućanstvima i vanjske ili zajedničke toalete / kupaonice. Također su navele ostale nedostatke, kao što su vlaga, loša / nesigurna gradnja, prokišnjavajući krov, prenapučenost, žohare / štakore i opasno vanjsko okruženje. Kad je riječ o nesigurnim životnim uvjetima, najčešće se spominje prijetnja deložacijom (zbog mogućeg povećanja stanarine, gubitka posla ili gubitak podstanarstva).

Nakon deložacije slijedi problem ilegalnog stanovanja / gradnje, nepostojanje ili nesigurni ugovori o najmu i »surfanje na kauču« (privremeni život s obitelji ili prijateljima). Ne iznenađuje da su najteži životni uvjeti i najviše poteškoća proživjele žene koje su živjele i u neadekvatnim i u nesigurnim životnim uvjetima.

Na primjer, Daria, samohrana majka šestero djece, proživljava sve poteškoće, od kojih su neke zadesile ispitane žene, i govori da je *sve teško* te da *ne može izdvojiti jednu jedinu stvar*. U njezinu slučaju važno je uzeti u obzir da je 'migrantica' romskog etniciteta u ranim tridesetima koja je odrasla na lokaciji na kojoj trenutačno živi. Više od pet godina prijeti joj deložacija iz stambenog prostora od 32 m² koji je neljudskih, užasnih standarda. Daria objašnjava da se ona i njezina obitelj osjećaju jako nesigurno i nezaštićeno jer u tome području nema javne rasvjete. Također, strahuje da je voda koju sakuplja i koristi za piće i domaćinstvo kontaminirana jer je njezin dom okružen deponijem smeća sa štakorima. Ništa joj ne znači što se njezin dom nalazi samo nešto više od deset kilometara vožnje do trga glavnoga grada.

Daria: Pa naša trenutna situacija je jako loša, znači i sami vidite da su ovdje uvjeti katastrofa, znači bez vode, bez struje dok je ljeto bilo ajde ono nekako smo mogli, ali kad pada kiša stvarno je jako ružno, kada je hladno je ružno, pogotovo ono kad djeca moraju ići u školu moraju doć uredna, moraju doć čista što je jako teško oprati, teško osušiti... Pa uvijek smo živjeli ovako teško, u teškim uvjetima, dobro bez struje smo ostali prije 7, 8 godina i nema je više, tad je isto ono postalo još teže i, znate šta, ovdje vam je iz dana u dan sve teže.

²⁶ Nesigurno stanovanje obuhvaća privremeni smještaj kod rodbine / prijatelja, podstanarstvo bez ugovora o najmu, nesigurne izvore financiranja koji osiguravaju mogućnost plaćanja smještaja, nezakonito zauzimanje zemljišta (nalozi za deložaciju, povrat imovine, nesređeni vlasnički odnosi) te smještaj osoba koje žive pod prijetnjom nasilja (incidenti zabilježeni kod policije).

PUTOVI STANOVANJA U PROŠLOSTI — RAZLIČITI OBLICI BESKUĆNIŠTVA

Analizirajući prošle stambene situacije žena iz uzorka, moguće je razumjeti trenutačne životne uvjete, što također može pomoći u objašnjenju putanja prema njihovim sadašnjim situacijama. Drugim riječima, umjesto da daje statičnu sliku usredotočujući se na njihove živote i iskustva unutar specifičnih situacija i prostora — odnosno u neadekvatnim i/ili nesigurnim uvjetima — ovo istraživanje pokušava pratiti povijest njihova kretanja u više ili manje vidljiva mjesta beskućništva i stambene isključenosti i kroz njih. Kvalitativni rezultati pokazuju da su žene, osim života u roditeljskim / bračnim kućama,²⁷ imale iskustva života na ulici (bez krova nad glavom) i / ili u institucijama kao što su dječji domovi, udomiteljski domovi, zatvor, prihvatilišta / prenočišta za beskućnike i komune. Neke su također spominjale različite vrste stambene isključenosti, primjerice privremeni smještaj s prijateljima ili podstanarstvo bez ugovora u nesigurnim uvjetima.

NA ULICI

Život na ulici (bez krova nad glavom) kao najekstremniji oblik društvene isključenosti spomenuo je niz žena koje u prošlosti nisu imale alternativu. Primjerice, Nada u kasnim četrdesetima, živjela je na ulici mnogo puta, odnosno u vremenu između dva podstanarstva (sve dok nije mogla plaćati stanarinu) ili smještaja kod prijatelja (sve dok nije bila nepoželjna). Ili Nataša u srednjim šezdesetima, koja već gotovo desetljeće živi sama u sobi od 16 m², osjeća se kao »uličarka« ili »beskućnica«. Nataša se prisjeća da su njezina majka i ona u djetinjstvu spavale na ulici da bi pobjegle od očuhova zlostavljanja. Ta stambena nestabilnost, nasilje i patnja nastavili su se do smrti njezine majke, kada je kao osmogodišnja djevojčica smještena u dječji dom.

Nataša: *Da, ali ni ona nije imala sreće sa tatom, tuko mene, nju... tamo vamo i onda smo po ulicama tamo od ćoška do ćoška od parka do parka, stvarno, cijeli život nam je prošlo...*

Karla, u kasnim šezdesetima, prisjeća se da je spavala na ulici oko željezničkog kolodvora s odraslom kćeri nekoliko mjeseci. Kaže da nju nije bilo strah, ali se njezina kći bojala pa je ostajala budna dok kći ne bi zaspala.

---

²⁷ Iako žene nisu posebno govorile o stambenim uvjetima, znamo iz njihovih intervjua da su polovica njih doživjele, viktimizaciju koju su provodili članovi obitelji i intimni partneri. Naime, tri žene su tijekom djetinjstva proživjele ekstremne oblike nasilja, a sedam žena je izjavilo da su bile u odnosima s nasilnim partnerima koji su prekinuti zbog alkoholizma i zlostavljanja

Karla: ... i onda od željezničke stanice smo se vratili i onda smo bile na stolu jednom gdje je trg, jednome starinskome stolu i tu smo cijelu noć ja i ona, i onda po cijelu noć govori mama ja se bojim, mama ja se bojim i onda znala (bi) zaspat...

U drugom primjeru, Lana je gotovo dvije godine spavala u vagonima na glavnom željezničkom kolodvoru s grupom beskućnika koji su također živjeli na ulici (engl. *rough sleepers*). To joj je bilo draže nego spavati u parkovima. Prisjeća se policijskog nasilja, pritiska vršnjaka da krade i nasilja drugih beskućnika, što ju se dovelo u vrlo ranjivu poziciju. Spavanje na ulici, u nedostatku sustava podrške koji bi pokrili društvene, emocionalne i ekonomske potrebe, kao i nedostatak sigurnosti u nepoznatom gradu, za nju je bilo jako izazovno. Jasno opisuje kako se mogla osloniti samo na sebe u nedostatku socijalnog kapitala, jer je veći dio života odrastala u institucijskim domovima.

Lana: ... a najgore je kad nemaš nikog u gradu da bi se moglo sakriti ko ja, ja nemam ni roditelje ni nikog, brat mi je u zatvoru, jedan je u [ime grada] sada, treći u [ime grada], nemaš kod (...), znači danas se ne možeš osloniti nikog, osim na sebe ono ili ćeš živjeti na ulici ili nećeš to su ti dvije opcije kad si u gradu, ali da je teško, teško je, kad si sam, nema te tko pogurati ili dati savjet...

U INSTITUCIJAMA

Život u institucijama kao što su dječji domovi, udomiteljski domovi, zatvor, prihvatilišta / prenoćišta za beskućnike i komune (engl. *houselessness*) također je uobičajeno iskustvo među ženama iz ovoga uzorka. Općenito, izlaskom iz tih institucija, žene su se često našle bez održivog, stalnog i sigurnog smještaja. Primjerice, već spomenuta Nada, koja je često živjela na ulici, bila je osobito ranjiva nakon izlaska iz komune i zatvora zato što joj nakon izlaska nije bio osiguran smještaj. Na sličan način, Nataša je imala vrlo nesigurnu stambenu prošlost poslije izlaska iz dječjeg doma s 18 godina, nakon što je deset godina života provela u institucionaliziranoj skrbi. U sličnoj situaciji našla se i nakon odsluženja zatvorske kazne. Problem je pokušala »riješiti« ulaskom u vezu s nasilnim partnerom. Slično iskustvo imala je i Lana, koja od rođenja nema roditelje pa je završila u ustanovi. Ta ustanova nije joj pružila podršku nakon završene srednje škole kad je imala 18 godina. Budući da nije nastavila obrazovanje, završila je na ulici. Na ulicu se vratila i nakon tri mjeseca boravka u prihvatilištu / prenoćištu za beskućnike.

Nataša: Odbačena na ulicu, oni [dječji dom] te više ne drže, odbačena majke nemaš, oca nemaš, očuha nemaš...

Lana: *Na primjer rodim se bez roditelja, završim u ustanovi, završiš osnovnu školu, završiš srednju i ajde ti na ulici nemaš nikakve pomoći, ti samo ako ćeš nastaviti dalje školovanje, e onda će ti pomoć, ovako većinom samo 18 godina si napunio, sad ti dalje radi što god hoćeš...*

NESIGURAN I NEADEKVATAN SMJEŠTAJ

Žene iz ovoga istraživanja za rješavanje stambenih pitanja često su se koristile i strategijom smještaja kod obitelji / prijatelja. To je »skriveni« oblik beskućništva. Jedno od najdugotrajnijih dokumentiranih obilježja ženskog beskućništva jest da se upuštaju u strategije koje služe za prikriivanje njihove situacije i često ostaju skrivene od pogleda javnosti.²⁸ U takvim okolnostima žene tipično imaju malo kontrole nad svojim svakodnevnim aktivnostima jer ovise o dnevnim navikama obitelji ili prijatelja koji su ih primili. Osim toga, obično je riječ o kratkotrajnom i neodrživom rješenju. Primjerice, Nada je živjela s prijateljem, s vremena na vrijeme u razdoblju od tri godine, ali nije se osjećala sigurno jer bi je on povremeno bez najave izbacio iz stana.

Nada: *Kod prijatelja sam pa mi on dođe i kaže ajde, Nada, moraš ić, sad će mi doć neka cura, i tako. I onda mi ne želi poslije otvorit vrata ono.*

U iskazima o prethodnim mjestima i iskustvima stanovanja, spominjalo se i stanovanje u veoma lošim podstanarskim uvjetima. Primjerice, Kristina je živjela kao podstanarka gotovo tri desetljeća nakon što je spavala u šatoru. Uvjete toga najma ocjenjuje jednako neadekvatnima jer su stanovi bili stari i oronuli, često bez unutarnjeg toaleta i kupaonice, a često i bez grijanja. Kao podstanarka s ograničenim financijskim sredstvima, dvije godine živjela je i bez struje.

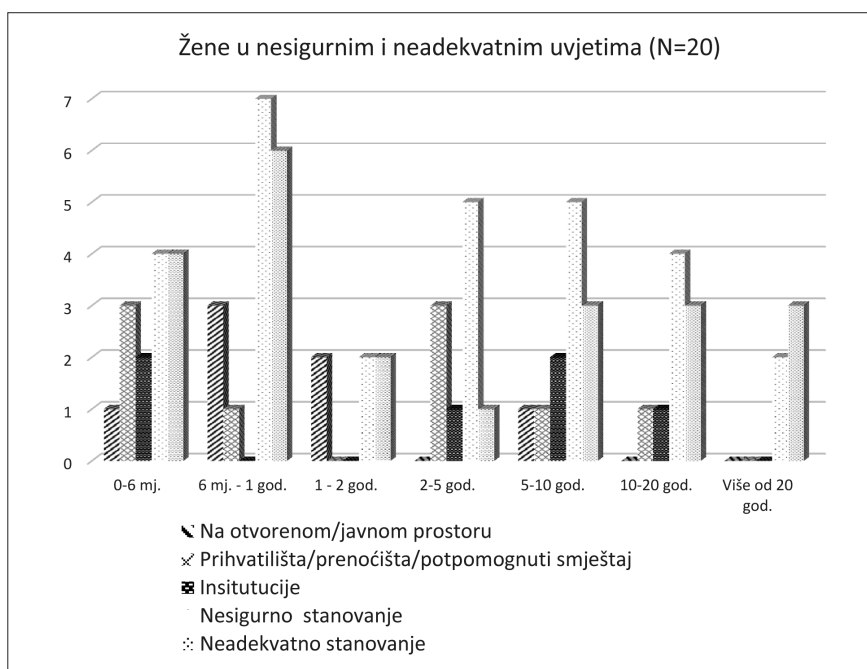
Kristina: *Ne znam kako sam uopće preživjela, ne mogu se toga ni sjećati, zimi ma u potkrovlju bez struje, ma mislim jezivo ledeno.*

VIŠESTRUKA PUTOVANJA

Kada su zamoljene da ispričaju svoje stambene povijesti, odgovori većine žena iz uzorka pokazuju njihova višestruka putovanja kroz mjesta, institucije i nestabilno stanovanje. Sljedeći grafikon jasno pokazuje dinamiku njihova beskućništva / stambene isključenosti, što se točnije može shvatiti kao složen model kretanja kroz život bez krova nad glavom (života na ulici), beskućništvo (npr. boravak u institucijama), nesigurno i neadekvatno stanova-

---

²⁸ Jon MAY, Paul CLOKE, Sarah JOHNSEN »Alternative cartographies of homelessness: Rendering visible British women's experiences of 'visible' homelessness«, *Gender, Place and Culture*, 14 (2007) 2, 121-140, DOI: 10.1080/09663690701213677 P. MAYOCK, S. SHERIDAN, S. PARKER n.dj., 2015.

nje. Javno je vidljivo da mnoge žene iz uzorka, osim trenutačnog iskustva življenja u nesigurnim i neadekvatnim stambenim prostorima, također imaju iskustvo života na ulici, u institucijama i prihvatilištima / prenočištima za beskućnike.

ZAKLJUČNE NAPOMENE

Ono što je najvažnije, bez obzira na njihovu trenutačnu životnu situaciju, rezultati istraživanja pokazuju da su mnoge žene imale prethodna iskustva života bez krova nad glavom, u institucijama i u prekarnom stanovanju. To znači da je trenutačna životna situacija žena obično samo epizoda u dugom razdoblju nestabilnosti. Ovi stambeni putovi i citirani primjeri jasno pokazuju kako se nepovoljni stambeni položaj ljudi akumulira tijekom vremena, istodobno bilježeći dinamičnu i diferenciranu prirodu beskućništva. Može se donijeti zaključak da stambene povijesti žena u ovom uzorku upućuju na potrebu da se beskućništvo i stambena isključenost promatraju kao dinamične, a ne kao statične pojave. Javno je da dinamiku njihovih iskustava beskućništva treba shvatiti kao složen model kretanja kroz vidljivo i »skriveno« beskućništvo kao i nesigurno stanovanje. Štoviše, njihova iskustva beskućništva treba promatrati kao višestruka »putovanja« kroz mjesta, sustave i institucije. Ta-

kođer, sve upućuje na potrebu za stalnom podrškom, po mogućnosti od rane dobi.

Putanje u beskućništvo i stambenu isključenost te potencijalni izlazak iz njih vrlo su raznolike, što se i očekivalo od tako heterogenog uzorka. Nestabilna narav njihovih stambenih povijesti neizbježno povećava ranjivost žena, posebice kada se uzme u obzir njihov kumulativni utjecaj tijekom niza godina. Njihovi obrasci mobilnosti duboko su strukturirani institucijskim okruženjem,²⁹ što čini se upućuje na to da te institucije sprječavaju ili podupiru izlazak iz beskućništva/stambene isključenosti.³⁰ Institucije (npr. dječji domovi, zatvori i bolnice) naizgled potiču beskućništvo jer stabilno stanovanje nije osigurano nakon izlaska iz tih ustanova. Slično, institucijski oblici skrbi za beskućnike, osobito tijekom dugih razdoblja, ne rješavaju njihovo beskućništvo i/ili stambenu isključenost, nego ih više čine cikličnim.

Također, važno je spomenuti da mnoge žene iz uzorka imaju složene potrebe koje proizlaze iz intersekcije njihova roda, dobi, porijekla, niskih primanja, relativno niskog stupnja obrazovanja i lošega zdravstvenog stanja. Zbog svojih višestrukih i složenih potreba, sudionice istraživanja mogle bi biti izložene ozbiljnom riziku da sustav pružanja usluga te potrebe ne prepozna i da ih propusti, što ispitane žene zauzvrat čini ranjivima i u opasnosti od neprekidnih ciklusa beskućništva i stambene isključenosti. Važno je da se ovi problemi odmah adresiraju adresu da bi ugroženi pojedinci uspjeli pronaći izlaz iz siromaštva i socijalne isključenosti. Nalazi istraživanja također pokazuju da mnogi žive, ili su živjeli u stresnim i užasnim stambenim uvjetima te da se često osjećaju izolirano i napušteno. Razumljivo, oni iz dana u dan žive zabrinuti jer nemaju mogućnosti / načina planirati budućnost. Jasno je da mnoge osobe koje smo intervjuirali žive s osjećajem nesigurnosti te je njihovo tjelesno i mentalno zdravlje neizbježno pod negativnim utjecajem loših stambenih uvjeta. Iako ta iskustva i realnosti nisu uvijek vidljivi u javnosti, istraživanje uvjerljivo pokazuje da stambena isključenost uz to što povećava društvenu izolaciju, također uzrokuje znatan stres velikom broju žena iz ove studije. Iako je to izvan opsega ovog članka, bezbrojni primjeri iz ovog istraživanja ilustriraju da stambena isključenost (tj. život u neadekvatnim i/ili nesigurnim uvjetima) može imati razoran učinak na ljude, a time ost-

²⁹ Geoff DEVERTEUIL, »Homeless mobility, institutional settings, and the new poverty management«, *Environment and Planning A*, 35 (2003) 2, 361-379 DOI:10.1068/a35205.

³⁰ Do neuspjeha sustava (eng. *systems failures*) dolazi kada sustavi skrbi i podrške zakazu, zbog čega se ranjive osobe moraju obratiti sektoru beskućništva, kada su druge službene službe mogle spriječiti tu potrebu. Vidi Stephen GAETZ, Jesse DONALDSON, Tim RICHTER, Tanya GULLIVER *The State of Homelessness in Canada*. Toronto, Canadian Homelessness Research Network Press, 2013, 13.

varivanje njihovih potencijala postaje zapreka koju je teško prevladati. Iz tog razloga važno je razmotriti kumulativni učinak njihovih putova stanovanja na njihovu životnu povijest i kako je to neizbježno utjecalo na njihove trenutčne životne situacije.

Zahvale

Zahvalna sam kolegama iz Instituta društvenih znanosti Ivo Pilar koji su znatno pridonijeli ovom istraživanju. Među njima su: Jadranka Rebeka Anić, Jadranka Švarc, Rašeljka Krnić, Paula Greiner i Matija Krizmanić te bivši zaposlenici Filip Trbojević, Suzana Sakić, Kristina Čačić i nekoliko studenata. Također, velika hvala svim ženama koje su sudjelovale u ovoj studiji. Ovo istraživanje ne bi bilo moguće bez njih, od kojih smo uspjeli prikupiti jedinstven korpus istraživačkih materijala, koji su generirali obilje znanja, uvida i razumijevanja o dinamici njihovih životnih situacija.

Financiranje

Ovo istraživanje o beskućništvu u Hrvatskoj dio je većeg projekta Nova perspektiva za beskućništvo. Ovaj projekt sufinancira Europska unija iz Europskoga socijalnog fonda.

Lynette Šikić-Mičanović

»Well, we have always had a hard life...«. Researching women's pathways to housing exclusion

To fully understand the life situations of women who live in inadequate and/or insecure living conditions, this study explores their housing pathways in the past. Specifically, this study examines women's housing instabilities and attempts to trace the history of their movements in and through (in)visible places of homelessness and housing exclusion. Research findings show that women's current life situation is commonly an episode in a long period of instability. Results also indicate the need for constant support, preferably from an early age. This holistic study of an understudied group of women and an underexplored topic raises new questions and directions for potentially valuable research with interesting policy implications.

Keywords: housing exclusion, women, housing pathways